

УДК 94 (477.8) "19"

Вісин В.В., д.і.н., доцент

Луцький національний технічний університет

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

У статті представлена методологічна основа дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. Обґрунтовані загальні методологічні принципи та спеціальні методологічні принципи, вироблені теоретиками кооперації та вітчизняною наукою. Визначені, класифіковані й показані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження заявленої теми.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, методологія, методи, принципи, Волинь.

Visyn V.

METHODOLOGY OF RESEARCH OF COOPERATIVE MOVEMENT IN VOLYN IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

The article presents research methodology of cooperative movement in Volyn in the second half of the XIX – early XX century. Show common methodological principles applicable domestic science. Reflect specific methodological principles developed by theorists cooperation. Certain, classified and analysed scientific and special methods of research of the declared theme.

Key words: cooperation, cooperative motion, methodology, methods, principles, Volyn.

Висин В.В.

МЕТОДОЛОГІЯ ИССЛЕДОВАНИЯ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ НА ВОЛЫНИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ – ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ В.

В статті представлена методологія дослідження кооперативного руху на Волині во второй половині ХІХ – первой треті ХХ в. Показані общие методологіческие принципи, применяемые отечественной наукой. Отражены специальные методологіческие принципы, выработанные теоретиками кооперации. Определены, классифицированы и проанализированы общенаучные и специальные методы исследования заявленной темы.

Ключевые слова: кооперация, кооперативное движение, методология, методы, принципы, Волинь.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасній українській державі розбудовується кооперативна форма господарювання, яка є складовою ринкової багатокладної економіки. Тому, важливим стає вивчення досвіду функціонування кооперації в минулому. Сучасні наукові кооперативні концепції повинні враховувати накопичений практичний досвід кооперації. Кооперативний рух на Волині у дорадянську епоху став вагомим чинником самоорганізації населення й широким соціальним явищем. У цьому сенсі з'ясування методологічних засад його дослідження належить до важливих проблем суспільної та наукової думки; дозволяє відродити кооперацію в Україні на основі взаємозв'язку наукової теорії з практикою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Означена проблема певною мірою досліджувалася сучасними українськими ученими-кооператорами В. Гончаренком, В. Зіновчуком, С. Гелеєм, А. Пантелеймоненком, Ф. Горбоносом. Вони вивчали теоретичні засади та фактичний матеріал й на підставі загальної методології робили висновки і рекомендації щодо розвитку кооперації. Однак, в наукових працях неконкретизовані методи дослідження волинської кооперації, нечітко трактуються методологічні принципи, недосконалі підходи щодо вивчення волинської кооперації. Жодна з праць не може претендувати на остаточність у вирішенні проблем, пов'язаних з досліджуванним явищем. Усе це зумовлює

необхідність переосмислення наявного досвіду й формування власних методологічних підходів до вивчення становлення і розвитку кооперативної системи на Волині.

Цілі статті. Метою даної статті є визначення методологічних засад дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст. Для реалізації цієї мети слід виконати такі завдання: обґрунтувати загальні методологічні принципи та спеціальні методологічні принципи, вироблені теоретиками кооперації та вітчизняною наукою. Визначити, класифікувати й показати загальнонаукові й спеціальні методи дослідження заявленої теми.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Представлена тема досліджується згідно з її предметом та завданнями, зумовленими вищезазначеними сутнісними характеристиками волинського кооперативного руху, у послідовності, визначеній структурою роботи за допомогою певної методології. Поєднання історичних, економічних і політичних аспектів зумовлює комплементарний підхід у виборі методів. Його міжгалузевий характер потребує використання історичних методів не лише для вивчення еволюції кооперативного руху як складової частини суспільства, а й для з'ясування витоків кооперативізму як економічної ідеї та основ державної політики щодо кооперації. З іншого боку, необхідне поєднання з економічними методами, без яких неможливо з'ясувати питання господарської ефективності кооперативних установ, їх соціального спрямування тощо. Вибір методів детермінований також структурною побудовою роботи. У кожному зі структурних компонентів аналізу кооперативного руху в схемі «передумови – перебіг – наслідки» застосовують як універсальні загальнонаукові, так і спеціальні методи, здатні врахувати специфіку кожного компонента та повністю його розкрити.

Основна функція обраних методів полягає в тому, щоб допомогти отримати інформацію, необхідну для розкриття суті явищ і процесів, виявлення особливостей, закономірностей та взаємозв'язків між складовими частинами досліджуваних об'єктів. Окрім того, методи дослідження мають бути ефективними (забезпечити отримання потрібного результату), надійними (забезпечити отримання максимально ймовірної інформації, яка дасть змогу об'єктивно розкрити досліджувані події, процеси, явища та неупереджено їх оцінити) й економічними (забезпечити досягнення бажаних результатів за найменших витрат часу й засобів). Застосовані методи підпорядковуються загальним методологічним принципам, основними, з яких є такі:

– принцип історизму, який потребує розгляду процесів суспільного життя, подій, фактів та явищ у закономірному, логічному розвитку, у взаємозв'язку й взаємозумовленості, фіксовано в історичному часі та просторі;

– принцип опори на історичні джерела, за яким кожне твердження, теза, узагальнення й висновки повинні підтверджуватися відповідними джерелами, до яких необхідний науково-критичний підхід;

– принцип наукового плюралізму як норма історичного пізнання допомагає розглядати історичні події, процеси, явища з урахуванням усіх наявних поглядів та гіпотез, не відкидаючи навіть вочевидь хибних, аналізувати їх і робити власні узагальнення й висновки;

– принцип об'єктивності, який вимагає інтерпретації фактів в істинному змісті, потребує всебічного розгляду кожного явища в його різноманітності, сукупності позитивних та негативних проявів. Цей принцип допоможе уникнути трактування фактів економічного характеру в поясненні політичних подій і, навпаки, забезпечить неупереджений підхід до оцінки кооперативного руху;

– принцип уникнення подвійних стандартів при розгляді однотипних явищ. Наприклад, якщо засуджуються насильницькі методи щодо кооперативних установ, то це має стосуватися будь-якої державності. Це також стосується оцінок економічних наслідків діяльності різних кооперативів, які мають здійснюватися за однаковими критеріями;

– принцип взаємного доповнення загальнонаукових і спеціальних методів, міждисциплінарний підхід до історичних досліджень. Відтак, запорукою успіху вивчення досліджуваної теми має стати синтез методів різних наукових дисциплін;

– принцип соціального підходу передбачає розгляд соціально-економічних процесів з урахуванням соціальних інтересів широких верств суспільства, зіставлення внутрішньогрупових інтересів із загальнолюдськими.

Аналізуючи розвиток кооперації на Волині, її організаційного будівництва, крім загальнонаукових, слід дотримуватися і спеціальних методологічних принципів, вироблених теоретиками кооперації початку ХХ ст., засвоєних та розвинених вітчизняною історичною наукою:

– визнання кооперації суспільно-господарським рухом, який переслідує соціально-перетворювальний ідеал;

– інституалізація господарських інтересів і їх соціалізація здійснюються на основі ринкових відносин;

– кооперативний рух передбачає своєю основою й спрямованістю еволюційний шлях розвитку суспільства;

– кооперація як форма самодіяльності та самоорганізації громадян перебуває поза державною сферою суспільної діяльності, яка створює умови для формування громадянського суспільства.

Різні аспекти кооперативного руху на Волині в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. вивчаються на емпіричному та теоретичному рівнях. Емпіричний рівень дає змогу безпосередньо дослідити різноманітні історичні джерела для накопичення інформації й початкової її систематизації згідно з предметом і визначеними завданнями. Теоретичний рівень сприяє аналізу отриманої інформації, розкриттю певних зв'язків і закономірностей, які притаманні предмету й об'єкту дослідження, дозволяє сформулювати й обґрунтувати оцінки, узагальнення й висновки.

Для всебічного вивчення та розкриття головних аспектів досліджуваної теми комплексно використовуються загальнонаукові й спеціальні методи пізнання:

– методи аналізу та синтезу, здійснюються способом смислового чи реального поділу предмета на окремі складники з метою їх детального вивчення. Так, у межах предмета дослідження виокремлюються й детально аналізуються етапи становлення й розвитку волинської кооперації в умовах різної державності. Зі свого боку, у кожному з цих етапів виокремлюються й скрупульозно досліджуються різні аспекти. Наприклад, як окремі складники вивчаються політико-правові та соціально-економічні умови функціонування волинського кооперативного руху за кожної державності, нормативно-правова база, способи й методи роботи різних видів кооперативів, їх поточні та кінцеві результати тощо. Синтез полягає в поєднанні частин у єдине ціле. У цьому випадку інформація, отримана в результаті аналізу, систематизується й об'єднується для створення загального уявлення про кооперативний рух на Волині;

– методи індукції та дедукції. Індукція – це метод побудови формально-логічних конструкцій, які формують загальний висновок на базі часткового, одиничного. Наприклад, за його допомогою з'ясовується характер сприйняття ідей кооперативного руху широкими верствами населення, його реакції на різні прояви кооперативного життя, специфіка поведінки людей у процесі кооперативної роботи. В іншому випадку на основі аналізу економічної ефективності досліджуваних товариств робляться висновки про переваги кооперативної форми господарювання над приватновласницькою. Дедукція передбачає зворотний процес, коли загальні висновки екстраполюються на конкретну історичну ситуацію чи явище. Зокрема, міжнародні кооперативні принципи слугують аналізу принципів діяльності окремих товариств і союзів. Також обидва методи використовуються для формулювання визначення понять «кооперація», «кооператив», «кооперативний рух», часткових та загальних висновків;

– метод системного підходу та його інструменти – структурний, функціональний і структурно-функціональний аналіз націлюють на дослідження соціально-

економічного складника, у нашому випадку – кооперативного сектору як однієї з підсистем суспільства. З одного боку, аналіз економічної підсистеми дає підставу загалом дослідити суспільний розвиток, з іншого – вивчення інших підсистем (політичного, культурного життя) сприяє кращому розумінню особливостей функціонування економічної підсистеми. Кооперативний рух розглядається як історично детерміноване явище, викликане чинниками економічного, соціально-політичного та цивілізаційного характеру. Системний аналіз основних складників кооперації дозволяє визначити її ідеологію, соціальне спрямування, охарактеризувати форми та методи реалізації, показати вплив на розвиток економіки й становище місцевого населення. Цей метод уможлиблює бачення кооперативного руху як цілісності взаємопов'язаних елементів, які формують його структуру та виконують відповідну функцію. Такими компонентами виступають кооперативні установи, кооперативні з'їзди, коопероване населення, теоретики й практики кооперативного життя, кооперативна теорія та ідеологія. Виконуючи свою роль, вони одночасно складають єдність, якою й був кооперативний рух;

– метод кліометрії, який полягає в застосуванні кількісних вимірювань для оцінки історичних явищ та процесів. У нашому дослідженні на основі аналізу кількісних показників за допомогою статистичного й математичного моделювання дається оцінка економічної ефективності кожного з видів кооперації, які діяли на Волині в зазначений період. Основні показники, що стали предметом аналізу, – це кількість кооперативів, їхніх членів, балансові показники господарсько-фінансової діяльності, обсяги й номенклатура товарообороту кооперативних установ, ефективність та продуктивність різноманітних виробничих кооперативів, соціальний і національний склад працівників кооперативної сфери, стан матеріального та фінансового забезпечення сільських товаровиробників; соціальні стандарти життя населення тощо. У сучасних умовах систематизацію фактичного матеріалу й моделювання процесів у галузі кооперації полегшують комп'ютерні технології, котрі дають змогу швидше та чіткіше відтворити траєкторії економічних процесів. Застосування методу кліометрії ефективно під час економічного аналізу кооперації, проте ним неможливо охопити такі галузі, як кооперативне законодавство, морально-психологічні зрушення у свідомості населення, викликані кооперативними формами господарювання, тощо;

– метод статистичного спостереження полягає в планомірному, науково організованому зборі даних для характеристики певних явищ і процесів. Завдяки статистичним спостереженням формується емпірична база, яка, зі свого боку, стає підґрунтям теоретичних висновків та узагальнень. Для статистичних спостережень обираються однотипні для кожного з видів кооперативів кількісні і якісні показники, на підставі яких робляться висновки щодо ефективності кооперації;

– порівняльно-статистичний метод дає змогу після обробки та аналізу історико-статистичної інформації відтворити динаміку змін у кооперативному русі. Порівняння кількісних даних стає підставою з'ясування основних тенденцій розвитку кооперації Волині на різних етапах. Цей метод має подвійне застосування. Спочатку порівнюються статистичні дані розвитку кооперативних установ початкового й завершального етапів в умовах російського панування та на їх основі визначається ефективність, аналогічно визначаються дані в умовах польського панування. Наступним кроком порівнюються отримані дані між собою й на основі зміни динаміки визначається рівень економічної ефективності кооперативної системи;

– метод систематизації передбачає упорядкування різних об'єктів, застосовується під час вивчення та аналізу історіографії досліджуваної теми. Основою систематизації стають хронологічний і тематичний принципи, жанрові, методологічні та видові ознаки наукових праць;

– історико-типологічний метод сприяє виявленню однотипних ознак явищ і процесів економічного й соціального характеру, які впливають на розвиток кооперації та зумовлюють існування кооперативного руху як стійкого системного явища. Їх аналіз

і характеристика за типовими схемами дає змогу дотриматися логічного плану дослідження, розглянути сукупність економічних, соціальних, національно-культурних та адміністративно-правових умов кооперативної діяльності. Використання цього методу пов'язано із визначенням стадій розвитку кооперативного руху впродовж другої половини XIX – першої третини XX ст.;

– історико-ситуаційний метод ґрунтується на повторюваності історичних ситуацій. Наприклад, зіставивши основні завдання реформування кооперативної системи Польської держави із сучасними, бачимо, що ситуація багато в чому повторюється. Обидві розв'язували проблеми децентралізації, утвердження приватної власності, формування ринкової інфраструктури, технічної модернізації кооперативного виробництва тощо;

– історико-генетичний метод використовується для відображення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей історичних подій. Він прислужується при з'ясуванні витоків кооперативного руху, національних тенденцій у його ідеології, розвитку інших процесів кооперативного життя. Завдяки цьому методу визначається характер та зміст взаємозв'язків між політичними та економічними процесами, внутрішніми й зовнішніми каталізаторами кооперативного поступу. Історико-генетичний метод дозволяє простежити історичні витoki кооперативних традицій, сприяє розумінню особливостей менталітету волинських селян, природи не лише позитивних, а й негативних явищ, які супроводжували розвиток кооперації;

– ретроспективний метод дає змогу звертатися до історичного минулого задля з'ясування генези окремих явищ. Цим методом з'ясовуються історичні передумови кооперації, досліджуються процеси середини XIX ст., коли зародилася капіталістична трансформація волинського суспільства, логічним продовженням якої стало виникнення кооперативних форм господарювання;

– хронологічний метод передбачає, що події та явища певного процесу викладаються в хронологічній послідовності. Його застосування зумовлене проблемно-хронологічним принципом подання матеріалу основної частини. Кожна з проблем аналізується в тій послідовності, у якій вона поставала. Водночас хронологічний метод уможливорює простеження динаміки процесу кооперування в конкретних часових межах, виявлення тенденцій, які проявлялися в кооперативному русі Волині на тому чи іншому етапі розвитку;

– проблемно-хронологічний метод використовується, щоб розділити широкі теми на вузькі й розглянути кожен в хронологічній послідовності. Наприклад, досліджуючи господарську діяльність волинського кооперативного руху на певному етапі, для відтворення загальної динаміки його розвитку виокремлюються окремі підрозділи кооперації (кредитні, споживчі, сільськогосподарські, виробничі кооперативи) і в хронологічній послідовності показуються результати діяльності кожного з них;

– соціологічний метод дає можливість з'ясувати погляди представників різних соціальних груп на суспільні процеси. Його застосовують під час вивчення суспільно-політичних чинників, що впливали на розвиток кооперації. Важливо з'ясувати, які політичні сили й соціальні прошарки використовували кооперативні ідеї у своїй роботі, які їхні мотиви;

– метод аналогії ґрунтується на перенесенні з одного об'єкта на інший подібних ознак, властивостей, явищ. У кооперації подібності надають такі ознаки, як кооперативні принципи діяльності, різноманітність видів та форм кооперативних установ, організаційна структура тощо. Цей метод дає змогу виявити схожість діяльності деяких кооперативів у різних державних системах. Окрім того, його застосовують для виявлення взаємозв'язків між політичними й соціально-економічними процесами в суспільстві та процесами, які відбувалися в кооперативному русі, для розробки рекомендацій кооперативним організаціям сучасної України;

– метод історичної реконструкції важливий не лише для відтворення та розуміння явищ минулого, але й для моделювання сучасних і майбутніх процесів. Наприклад, на основі статистичних даних реконструюються моделі певних видів кооперативів (сільськогосподарських, виробничих кооперативів й ін.), що дає підстави для констатації їх ефективності та вагомості в системі кооперативного виробництва;

– метод комп'ютерної графіки дозволяє на підставі цифрових даних відтворити динаміку розвитку різних видів кооперативних товариств Волині, різноманітних економічних, історичних і логічних процесів та наочно зобразити їх у вигляді діаграм і таблиць.

Висновки. Отже, методологічні основи дослідження детерміновані специфікою його мети, предмета і визначених завдань. При вирішенні мети і завдань дослідження необхідно дотримуватися принципів сучасної методології та поєднувати загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Це дозволить всебічно й науково проаналізувати кооперативний рух на Волині в 1861–1939 рр.